

wijst erop — en ook dat is voor de interpretatie van de Nederlandse situatie (bijvoorbeeld 154-156) interessant — dat het verdwijnen van de politieke autonomie van de kehilloth ook een keerzijde heeft. Immers, dat zelfbestuur heeft, in zijn optiek — en ik denk dat hij daarin gelijk heeft —, behalve de traditioneel in de geschiedschrijving benadrukte kanten (oligarchisering, autocratische neigingen van de parrassim), ook de uiterst belangrijke scheppende functie gehad van een coherent sociaal systeem en van een verplichte levensstijl, benevens van waardevolle voorzieningen voor onderwijs en onderstand. Dat is een inspirerende revisie van een oud beeld.

Israël heeft echter nog meer pijlen op zijn boog. Zijn analyse van de veranderende politieke en economische overwegingen (raison d'état en mercantilisme) welke de vorsten tot een overwegend positievere houding ten opzichte van het toelaten van joodse gemeenschappen brachten, en zijn interpretatie van de manier waarop de joden in hun specifieke situatie gebruik wisten te maken van de geboden kansen — met name als financiers en leveranciers (Dertigjarige oorlog!) — brengen hem tot de conclusie dat de joden geen economische innovaties invoerden, laat staan dat zij, zoals Sombart meende, een nieuw élan aan de ontwikkeling van het kapitalisme gaven (256; op de volgende bladzijde sneuvelt ook Braudel roemloos).

Israël heeft een inspirerende, deskundige, van grote belezenheid en gevarieerde bronnenkennis getuigende, goed geschreven, samenvattende studie gepubliceerd over de Europese joden in een cruciale historische periode. Zijn visie heeft — wat we natuurlijk ook wel mogen verwachten van de jonge professor 'of Dutch History and Institutions' aan de Universiteit van Londen — ook repercussies voor de interpretatie van de geschiedenis der joodse gemeenschappen in ons land. Laten we hopen dat zijn stimulans die repercussie krijgt.

A. H. Huussen jr.

A. L. E. Verheyden, *Le Conseil des Troubles* (Histoire du protestantisme en Belgique et au Congo Belge XI; Flavion-Florennes: Editions le Phare, 1981, 336 blz., Bf 900,-).

Het is alweer een kwarteeuw geleden dat A. L. E. Verheyden zijn bekende werk over de slachtoffers van de Bloedraad, *Le Conseil des Troubles. Liste des Condamnés (1567-1573)*, publiceerde. Deze publikatie was volgens de auteur bedoeld als het fundament voor een nog door hem te schrijven monografie over de Raad van Beroerten, *Le bilan du Conseil des Troubles*. Het voor ons liggende werk mag worden beschouwd als deze afsluitende studie. Het is het eerste echte boek over de Bloedraad en als zodanig geeft het zeker meer dan Gachards welbekende 'Notice sur le Conseil des Troubles' uit 1849 waar we het al te lang mee hebben moeten doen.

Verheyden heeft zijn boek half chronologisch, half thematisch opgebouwd. De hoofdstukken I tot en met IV behandelen de oprichting en de geschiedenis van de Raad, V, VI en VII gaan over de conflicten met de plaatselijke bestuurscolleges, terwijl het laatste hoofdstuk een overzicht geeft van de plaats van de Raad in de contemporaine pamfletten en kronieken. Voor een totaal-geschiedenis van de Raad van Beroerten, die Verheyden poogt te geven, is dit een uitstekende opzet. De vraag is evenwel of hij deze pretentie ook waarmaakt. Is *Le Conseil des Troubles* het standaardwerk waarnaar we voortaan vol

vertrouwen kunnen grijpen als we iets willen weten over Alva's repressiepolitiek? Ik geloof deze vraag slechts in beperkte zin met ja te kunnen beantwoorden. Weliswaar komen de organisatie en de werkwijze van de Raad goed uit de verf, maar daarnaast bevat het boek enkele forse uitglijers die aan de waarde ervan nogal afbreuk doen.

De voor een historicus met een goed geheugen meest in het oog lopende tekortkoming van *Le Conseil des Troubles* is dat Verheyden in het geheel geen rekening heeft gehouden met de in 1962 en 1963 door Dierickx en Woltjer geleverde kritiek op zijn *Liste des Condamnés* 1. In de literatuurlijst komen de recensies van de beide heren niet voor en in zijn beschouwingen over het aantal veroordeelden door de Bloedraad gaat hij uit van zijn berekeningen van 1961. Aldus komt hij ertoe het totale aantal gevonnenen te stellen op ruim boven de 13.000, terwijl we op grond van Dierickx' en Woltjers aanmerkingen zouden moeten komen op aanzienlijk minder dan de 12.203 personen die vermeld zijn in de *Liste des Condamnés*.

Het tweede dat mij opviel tijdens het lezen van Verheydens boek, was de slordige manier waarop hij zijn bronnen hanteert. Zeker, in de literatuurlijst heeft Verheyden alle belangrijke bronnenpublicaties en archivalia uit de tijd van Alva netjes opgesomd, maar, en daar wringt de schoen, goed gelezen heeft hij zijn materiaal niet. Het gevolg is een aantal regelrechte fouten waarvan ik er enkele noem. Zo lezen we op pagina 27 dat Joachim Hopperus in augustus 1567 als lid van de Geheime Raad Margaretha van Parma adviseerde, hoewel hij op dat moment al ruim een jaar in Spanje verbleef als raadshoofd voor Nederlandse zaken. Eveneens onjuist is het verhaal over de voorbereiding en de invoering van de Criminele Ordonnantiën in 1570 (266 vlg.). Niet alleen is Verheyden blijkbaar van mening dat de Criminele Ordonnantiën grotendeels door Alva zelf zijn opgesteld, hij denkt ook dat de hertog met deze wetgeving reageerde op het verzet van de lagere overheden tegen de Raad van Beroerten. Lezing van M. van de Vrugts studie over de Criminele Ordonnantiën had hem hier uit de droom kunnen helpen.

Dit zijn Verheydens eigen slordigheden. Er zijn echter ook andere, zoals de onjuiste datering van het rekest van de Antwerpse vroedschap tegen een van Alva's minder bekende creaties, de op Spaanse leest geschoeide justitiekamer van de Scheldestad. In plaats van het rekest overeenkomstig het jaar van oprichting van deze nieuwe rechtbank, te dateren op 1571, vermeldt de inventaris van het fonds *Manuscrits divers* van het ARAB 1570 als het jaar van indiening. Verheyden neemt dit over en komt vervolgens moeizaam redenerend tot de conclusie dat het Antwerpse protest beschouwd moet worden als de eerste verzetsuiting tegen de invoering van de Criminele Ordonnantiën (269-270). Hoe de vork in werkelijkheid in de steel zat, had hij kunnen weten als hij Viglius' brieven uit de zomer van 1571 ernaast had gelegd. Daarin wordt deze affaire uitvoerig uit de doeken gedaan.

Ik zou met deze opsomming van fouten en foutjes nog wel enige tijd door kunnen gaan, maar dat is niet mijn bedoeling. De lezer kan ook zo wel zien wat mijn oordeel is: *Le Conseil des Troubles* is een boek van beperkte waarde over een belangrijk onderwerp, bruikbaar voor specialisten met dieptekennis, maar geen betrouwbare informatie voor de minder terzake kundigen onder ons.

1 M. Dierickx. Bespreking van *Le Conseil des Troubles. Liste des condamnés* door A. L. E. Verheyden, *Belgisch lijdscrifft voor filologie en geschiedenis*, XL (1962) 415-422; J. J. Woltjer, 'De vonnissen van de Raad van Beroerten', *BGN*, XVIII (1963) 127-134.

P. T. van Rooden, *Constantijn L'Empereur (1591-1648), professor Hebreeuws en theologie te Leiden. Theologie, bijbelwetenschap en rabbijnse studiën in de zeventiende eeuw* (Dissertatie Leiden; Leiden: P. T. van Rooden, 1985, xiii + 389 blz.).

Constantijn L'Empereur van Oppyck, zoals hij zich later noemde, was afkomstig uit een van origine Zuidnederlandse familie van middelgrote kooplieden die behoorden tot het leger van voor een groot deel orthodox calvinistische ballingen, dat het cultuurleven in de Republiek zo sterk heeft beïnvloed. Hij studeerde theologie in Leiden en Franeker en promoveerde in de laatste stad. Na in Harderwijk te hebben gedoceerd, werd L'Empereur in 1627 hoogleraar Hebreeuws in Leiden. Tot tweemaal toe gepasseerd bij een hoogleraarsbenoeming in de theologie kreeg hij in 1634 als pleister op de wonde een professoraat om 'adversus Judaeos' te schrijven. Twee jaar voor zijn dood verwierf hij alsnog de zo fel begeerde leerstoel in de theologie.

Met het schrijven van de 'intellectuele biografie' van de terecht vergeten L'Empereur beoogt de schrijver een bijdrage te leveren aan de geschiedenis van de wetenschappelijke bestudering van het Oude Testament en de rabbijnse literatuur in de zeventiende eeuw. Deze tijd is volgens hem in de geschiedenis van de bijbelwetenschap onderbelicht en bovendien eenzijdig 'ideeëngeschiedlich' bestudeerd. In een inleidend hoofdstuk over de historiografie van het oudtestamentisch onderzoek ontvouwt Van Rooden zijn opvattingen over het bijbelonderzoek, waarbij hij onder andere pleit voor een kennis-sociologische benadering.

De keuze van L'Empereur als centrale figuur in het onderzoek past in die strategie. Het werk van de Leidse hoogleraar leent zich voor een analyse van de in zijn tijd gangbare bijbeluitleg en het gebruik van de rabbijnse studiën daarbij. Duidelijk wordt dat de theologie centraal stond.

L'Empereur was zijn gehele leven in de eerste plaats een orthodoxe theoloog voor wie de bijbel een bron was van bewijsplaatsen voor het gelijk van zijn calvinistische overtuiging. Schriftuitleg betekende voor L'Empereur en zijn geestverwanten het verduidelijken van duistere teksten, het weerleggen van valse verklaringen en het gladstrijken van wat met elkaar in tegenspraak scheen. Ook bij de hem opgedragen bestrijding van het jodendom, waarin volgens Van Rooden geen antisemitisme valt te ontdekken, gold L'Empereurs belangstelling de bevestiging van de calvinistische dogma's.

De kennis van het Hebreeuws en van de rabbijnse geschriften was voor godgeleerden als L'Empereur middel, geen doel. Als hebraïst interesseerde de Leidse geleerde zich voor die geschriften die diensten konden bewijzen bij de studie van het Oude Testament. Hij legde zich toe op het toegankelijk maken van die rabbijnse studiën door het verzorgen van tweetalige uitgaven. De ironie van de geschiedenis wil dat hij daarmee de wapens smeedde, waarmee de orthodoxe uitleg van de bijbel door de Verlichters zou worden bestreden. Zo ontleende de Duitse deïst Reimarus veel van de kennis die aan zijn bijbelkritiek ten grondslag lag aan één van de werken van L'Empereur.

Het gevolg van de beperking tot een 'intellectuele biografie' is, dat de lezer veel leert over de zeventiende-eeuwse bijbelwetenschap en de rabbijnse studiën, veel collega's van L'Empereur de revue passeren, maar voor de hoofdfiguur niet al te veel plaats overblijft. Tal van bijzonderheden die niet rechtstreeks met zijn werk te maken hebben, worden kort afgedaan of zelfs weggelaten. Het is de vraag of het beeld van L'Empereur dat zo ontstaat de man wel recht doet. Uit zijn wetenschappelijk werk komt Constantijn L'Em-